

VÉGESSÉGÜNK ÉRTELME

FORGÓ

Media in vita in morte sumus. Ez az igazság száz évvel ezelőtt jóval többet jelentett az európai embernek, több volt, mint egyszerűen a tudat küszöbe alá szorított, „elfojtott” tudományos belátás. A régmúlt embere haldoklók között élt, a szó szoros értelmében együttélt a halállal. Gyermek, szülő és nagyszülő rendszerint hozzátartozói körében halt meg, nem pedig elszigetelve, magányosan, steril és túlgépesített kórházak irreálisnak érzett művi világában. Az iparilag nem annyira fejlett latin országokban még ma is kevésbé gondosan rejtegetik a halált a túlélő tekintete előtt. A velejáró ünnepélyességet, pompát ki-ki úgy éli át, mint a valóság csöppet sem takargatnivaló eseményét. Más a helyzet az iparilag fejlettebb, többnyire protestáns országokban. Az Egyesült Államokban például ismeretlen fogalom a halottaskocsi. A halottat gondosan álcázott taxiban csempészik ki a temetőbe, miután egyes kozmetikusok háborzongatóan élőnek ható bábút preparáltak belőle.

Minél jobban irtózzunk a halál látványától, annál inkább szeretnénk elfelejteni saját végességünket, melyet az idegen halála mindig újra és újra eszünkbe juttat.

Elfojtott öregség

Miért hiányzik (hol vészett el) az a készségünk, hogy tudomásul vegyük életünk végességét? Gyászunk többé nem a halott elvesztése fölött érzett bánat, hanem egyfajta halálfélelem. Saját halálunktól félünk. Nekem úgy tűnik, ez a „gyászra való képtelenség” emlékeztet arra, ami Mitscherlich szerint [...] az egykori náciakat és szimpatizánsaikat jellemezte.

A mai nagyvárosi életkörülmények menhelyre számúzik az öregséget, klinikára a szülést és oxigénsátor alá a haldoklást. Mindez nem azért van így, mintha az ember manapság vonakodna átélni közeli rokonai szenvedését és halálát. E tendenciák részben a kevesebb tagból álló kiscsaládformában, részben pedig az orvostudomány legújabb vívmányaiban gyökereznek, melyeket csak a klinikákon lehet kellőképpen kihasználni. Olyan változások ezek, amelyek az ember gondolkozásmódjára is visszahatnak.

Eltoltuk magunktól az öregséget, a betegséget meg a halált. Ezt az amúgy is tisztos távolságot csak növeli az elszigetelt egyének konkurrenciaharca, amely az ún. jóléti társadalom bőség-cégére alatt a termelési szférából mindinkább a fogyasztási szférába csúszik át. A fejlett ipari államokban az ember túlnyomó többsége nem azért könyököl, hogy életben maradjon, hogy túlélje a többieket: a küzdelem a magasabb státusért, a nagyobb presztízsért folyik. Ahol többé nem az alkotómunka hozza az elismerést, ott hivalkodó fogyasztás, reklámozott boldogság lép a helyébe. Az ember fogyasztási javak és szolgáltatások reklám-szuggeralta kliséit követi: mindig olyan egészségesnek és fiatalnak maradni, mint a reklámfényképek sztárjai. Az öregedők (többnyire láthatóan öregedők) számára nincs hely ebben a reklámboldogság-világban. Ez a világ nem tűri meg sem az öregeket, sem a sú-

lyos betegeket. Aki pedig eljegyezte magát a halállal, az ebből a művilágból végképp száműzte magát.

Filmből és tévéből naponta ránk néz az erőszakos halál, ebbe azonban senki sem hal bele. Úgy találják nekünk a tényeket, mintha ehhez a halálnemhez hál' istennek semmi közünk nem volna, közben pedig a majdnem mindennapos közlekedési balesetektől igencsak megkímélnek bennünket. A tévé-krimik holttesteit ritkán megrendítőek, a krimi-halál nem bántja esztétikai érzékünket. A valóságtól való kellő távolságot garantálja nemcsak a leginkább világűrbeli krimi-történet valószerűtlensége, hanem a tévé-hullák megszépített, légies tisztasága is. Szívinfarktus, végelgyengülés, rák — mindez aligha tévészerű látvány.

A fiatalosság és fiatalosság csaknem mindenki számára érték, kivéve az öregeket, akik minél jobban benne vannak a korban, annál kevesebbet adnak arra, hogy koruknál fiatalabbnak nézzük őket.

Könnyű összefüggést találni az öregség értékvesztése és a között, hogy állandóan növekszik a hatvan éven fölüliek aránya az össznépelesen belül (Ausztriában 1962-es adatok szerint 18,8 százalék, Angliában 17,2 százalék). A franciák átlagéletkora 1985-re férfiaknál eléri a 71,5, nőknél a 77,2 évet. Egyre több lesz az öreg, de egyre kevesebbre becsülik az öregséget (tapasztalatait, megfontoltságát, ítélőképességét). Egy ötven évnél idősebb, vezetői állást betöltő személy nehezen talál új munkahelyet, mindenütt „fiatal, dinamikus főnököket” keresnek. Természetesen erre a jelenségre is van racionális magyarázat. A tudományos-műszaki forradalom olyan helyzetet teremtett, hogy ha döntésre kerül sor, egyre ritkábban kell visszanyúlni az öregek tapasztalataéhoz — körülbelül így szól a tétel. Megújult tudásra, hajlékonyságra, rugalmasságra van szükség, mind olyan tulajdonságokra, amelyek nem tipikusan az öregség ismérvei. Az újabb kutatási eredmények szerencsére kimutatták, hogy mindez misztifikáció.

Nem hiszem, hogy hajánál fogva előranciaolt összefüggésre utalna az, aki ezt a misztifikációt a halálfélelem újabb megnyilvánulásának tekintené. Az ember egyre egyoldalúbb anyagi beállítottsága, biológiai és presztízs-öntudata oly fájdalmasnak érzi saját elmúlását, hogy már a gondolatát sem bírja elviselni. Lehet, hogy ezzel a biológiai beállítottsággal függ össze az is, ahogy az orvosokba kapaszkodunk: azt várjuk tőlük, hogy az emberi életet a gyógyítás lehetséges legvégső fázisáig hosszabbítsák meg. Az orvost pedig ugyanerre a beszűkült emberképre visszavezethető erkölcsi gátlások tartják vissza attól, hogy elmulassza az efféle „élet-meghosszabbítást”, még akkor is, ha a test tisztán biológiai folyamatainak fenntartásáról van szó (az agysejtek halála után).

Lehetne a vallás-antropológiához folyamodni, mely az embernek biológiai gyarlóságától független méltóságot kölcsönöz úgy, hogy őt a transzcendenciához való viszonyában tekinti — ez azonban aligha volna reális. Nekem úgy tűnik, hogy egy nem vallásos humanizmus szemléleti alapjairól mégis higgadtabban nézhetnénk saját végeességünk elé. Ennélfogva talán az „élet-meghosszabbítás” kérdésében is felvilágosultabb és felelősebb álláspontra juthatnánk.

Elfojtott egyenlőség

Mint emberek csak annyiban léteünk, amennyiben más emberekkel és az „elemberiesített” világgal (az ember által tudatosan humanizált dolgokkal) kommunikálunk. Az emberi lét társadalmi lét akkor is, ha az ember remetei magányba vonul vissza. A magány az emberi létezés egyik formája, mert szemlélődő és

elmélkedő, cselekvő és emlékező voltában is más (élő, eltávozott vagy eljövendő) emberekhez kapcsolódik. Nem lehet fogalmak nélkül gondolkozni. A fogalmakat a nyelv, vagyis az emberek közötti viszony és tradíció közvetíti. Más szóval: életvitelünket az teszi lehetővé, hogy állandóan növekszük azoknak a száma, akik egymással a munkamegosztáson alapuló viszonyokba lépnek, s így „újratermelik“ az emberi élet lehetőségét. Modern civilizációnkból hiába kívánczunk a robinsoni magányba, embertársainkra vagyunk szorulva, szükségünk van saját emberségünk igazolására és elismerésére. Csakis az emberi egyenjogúságnak ebben a tükrében látjuk viszont — ahogy Hegel ezt *A szellem fenomenológiájában* megfogalmazta — „önmagunk bizonyosságának valóságát“. Csak a velünk egyenértékűek szemében látszhatunk embernek. Önmagunk némi szkepszissel fátyolozott tükrét, önmagunk igazolását és bizonyosságát a presztízsfogyasztásban is kereshetjük (gépkocsimárka, nyaralás, külföldi utak, értéktárgyak gyűjtése stb.). Mindnyájan embertársaink elismeréséért és elismeréséből élünk.

Minél inkább rászorul erre az elismerésre, a mai fejlett ipari társadalomban élő legtöbb ember annál képtelenebbé vált arra, hogy ezt az elismerést a maga részéről másokkal éreztesse. Ezt az elveszett dialektikát mint korunk jellegzetes társadalmi betegségét írta le Sartre *A lét és a semmi*-ben. A szerelem arra redukálódik, hogy szeressék az embert. Minden arra irányuló törekvésünk, hogy „mások számára abszolút értéket jelentsünk“, a „szerelem“ minden akciója kétségbeesett kísérlet, hogy a másiktól a szerelmet kicsikarjuk. Minthogy a másik is ugyanezt akarja, vagyis hogy szeressék, minden közeledési kísérlet zátonyra fut. Az „adok“ és „kapok“ összjátéka és kölcsönössége helyett a partnerek kölcsönös manipulációval kísérleteznek. De aki manipulál, ha önmaga előtt titkolni próbálja is, mindenki másnál jobban tudja, hogy becsapja a másikat. Ebből sohasem teremthetjük meg „önmagunk bizonyosságának valóságát“. Önmagunk elismertetésének alapja és előfeltétele: elfogadni egymás egyenlőségét. Az egyenlőség viszont kizárja a csalást (mely az elnyomás egyik formája).

Eppen ez ellen az egyenlőség ellen berzenkedik az ipari társadalom emberében valami. Egész valójával egyet akar: túlszárnyalni, rászedni, megelőzni, felkonkurálni másokat. Hogyan tudná akkor embertársában a vele egyenrangút felismerni és elismerni? Egyvalami van, amiben mindnyájan egyenlőek vagyunk — s ez a halandóságunk. A halandóság összeköti az embereket, mert ráébreszti őket egyenlőségükre. Azzal hogy az ember önmagának sem vallja be saját végességét, azzal, hogy elfojtja a halál gondolatát, az egyenlőség egyik fontos feltételét is igyekszik száműzni a tudatából.

Simone de Beauvoir *Mindenki halandó* című regényében (1946) megpróbálja bemutatni, hogy az emberiség mennyire a valódi végesség tapasztalat- és érzélemvilágának foglya. Tosca olyan elixírt vesz magához, mely öröklétivé teszi őt. Ez a halhatatlanság azonban kizárja a világból Beauvoir hősét, megfosztja a szerelemtől, barátságtól, elismeréstől. „O, hogy szeretnék én is halhatatlan lenni“ — sóhajt a halandó Carlier. — „Aki halhatatlan, az közönyös, azt semmi sem érdekli, az egyedül marad a világban. Annak nincs barátja, azt az emberek idegennek, halottnak tekintik“ — válaszolja Tosca. Halottnak tekintett halhatatlan, talán nem is paradoxon ez, hanem csak a halandók hűsége önmagukhoz. Toscát a halandók világa nem fogadhatja be. Bármit tesz, bárhogy viselkedik, senki sem veszi komolyan, tettei és magatartása értéküket veszítik a világ és önmaga előtt. Kiteheti a lelkét, abban, amit csinál, sohasem lesz benne életének egy darabkája. A végtelenség árnyékában minden semmissé válik. A „halhatatlanság“ státusában nem tud többé embermódrá, vagyis halandó módjára érezni. Tompa kétségbeesésbe sülyed: „Sehonnai ember

vagyok, nincs múltam, nincs jelenem és nincs jövőm. Életemnek nincs kockázata, nem akarok semmit, nem vagyok senki.“

Simone de Beauvoir végességünk védelmében rajzolja föl ezt a víziót. Egyedül csak végességünk és korlátozottságunk tudatában vagyunk önmagunk és mások szemében hús-vér emberek. Csak ez a végesség adhatja meg érzelmeink, tetteink és terveink súlyát és komolyságát. A kereszthalált is emberi volta teszi súlyossá. A görög istenek szenvednitudásukkal, emberi gyengéikkel együtt sem kerülhetnek olyan közel az emberhez, mint a végessé, halandóvá, emberré vált isten.

Elfojtott halál

Halandók közt magányos „halhatatlan“ — bizonyos fokig minden egyenlőtlen-ség így álcázza magát. [...] Thomas Hobbes versenyfutáshoz hasonlította az életet, melynek nincs más célja, mint elsőnek szakítani át a célszalagot, s ahol a versenyt feladni maga a halál. [...] Ha az élet verseny, abban a versenytársat túlélni — győzelem (minden ember potenciális versenytárs). Erőszakos és dinamikus felfogásunk szétbontotta a feudális rendi társadalom statikus-hierarchikus világképét, s amit helyette kaptunk, az a fogyasztási és presztízs-verseny: általános nyugtalanság és elmagányosodás.

Amikor a késői antik városközösségek felbomlottak, hogy magánszemélyek és magánérdekek konkurrenciaharcának adják át a helyüket, vagy ehhez némiképp hasonló módon szétesett a római köztársaság, olyan filozófusok léptek fel, akiknek az eszméi ma második virágkorukat élik. Az egyén különösségének, egyszerűségének és egyediségének tudata kizökkentette az embert a halállal szemben tanúsított „klasszikus“ nyugalmából. Most már nem volt olyan magától értetődő, hogy az ember élete nemzetségében, a nagycsaládban, a városközösségben folytatódik, ezért a sztoikusok és epikureusok a halál iránti közönyt állították életbölcseletük középpontjába. Mindkét iskola képviselői azt hirdették, hogy a halált barátunkként kell üdvözölni, aki a küzdelemtől és a szenvedéstől szabadít meg bennünket. E felfogás mögött könnyű felismerni az emberi tanulságot: nincs közösség, eltűntek a biztos, az embert egyénenként is magukba foglaló, könnyen az idegekbe vésődő közösségi formák. Elkerülhetetlenné vált, hogy a „halál hitványságával“ vigasztaljuk magunkat, mivel halálunk a maga tényszerűségében sokkal intenzívebb és radikálisabb élmény, ha a saját életünket, saját életünk értelmét veszélyezteti. Végességünk elviselhetetlenségével a sztoikusok és epikureusok a halál semmibe vételét, a vallások a túlvilági életet állítják szembe.

Semmi közünk a halálhoz, mondja Epikurosz, mert minden, ami jó vagy rossz, az az érzékelésen nyugszik, a halál pedig éppen hogy érzéketlenné tesz bennünket. [...] A sztoikus Epiktétosz az életet olyan ünnepnek tekinti, mely nem tarthat örökké, s mint minden a világon, egyszer véget kell hogy érjen. A dolog e rendje ellen zsörtölődni nemcsak hogy botorság lenne, de mértéktelen mohóságról is árulkodna.

Persze, ha igaz az az összefüggés, hogy a halált semmibe véve öröm és ünnep csak az élet, akkor a fordítottja is igaz lehet. Csak ha az élet öröm, csak ha az élet ünnep, akkor van esélyünk arra, hogy hidegvérrel fogadjuk a halált. Sztoikus magatartásra mindazok keptelenek, akik életükben sohasem találkoztak szellemi, erkölcsi vagy anyagi örömmel. Földi nyomorukat ők az örök élet ígérétébe való meneküléssel kompenzálják.

Az újkori polgárság fellépése után, mikor az egyéniség jogait követelve újra feszégetni kezdte a hagyományos rendi társadalom kereteit, a gondolkodók, mint

Montaigne, nem véletlenül nyúltak vissza éppen a késői antik tradíciókhoz. Esszéi első kötetében a 20. fejezet élén ez a cím áll: *Que philosophe c'est apprendre à mourir*. [...] Benne az alkotó természet így szól a halandó emberhez: „Ha kihasználta az életed, elégedj meg ennyivel: állj föl és menj haza... A halál semmivel sem félelmetesebb a semminél, ha egyáltalán létezhet valami, ami semmibb a semminél.“

Miért félnék az emberek mégis a haláltól? Miért rejtegetik maguk elől a halál gondolatát? Ez a sunyi magatartás a halállal szemben nem természetes adottságunk, hanem annak a társadalmi és kulturális környezetnek a terméke, amelyben felnőttünk. „Minden halálnak az élethez kell hasonlítania — mondta Montaigne. — Halálunkban sem vagyunk mások, mint ahogy éltünk. A halál értelmét én mindig az életben keresem.“ „Halál-módunk“ életmódunkból következik — ez a montaigne-i gondolat lényege. A halálfélelem a megfélemlített élet öröksége (kifejezése). A gondolatot Montaigne egyik buzgó olvasója és csodálója, Rousseau fűzi tovább: „Miután jobban utánagondoltam, rájöttem, [...] hogy a természetben nincs átélhető halál. Ez a mi teremtményünk: képtelen rafinériája és barbár intézményei nélkül eszünkbe sem jutna fizikailag szenvedni [...] és a halált sem éreznénk. [...] Az élet pozitív, de véges javunk, amikor vége van, az a halál. A jó vége (határa) nem a rossz, csak a semmi.“

Elfojtott élet

Már Montaigne is megállapította, hogy a halálfélelmet többek között a tehetősebb házakban szokásos, hosszadalmas előkészületek is kiválthatják. Egyszerű földművesek és katonák minden félelem és ijedség nélkül halnak meg, halálukban sorsuk egyszerű beteljesülését látják. Mikor Rousseau a „barbár intézményekről“ beszél, melyek oly fájdalmassá teszik a halált, feltehetően a dicsőség, vagyon és hírnév, birtok és kitüntetés utáni hajszára gondol, melyet már Hobbes is nevével nevezett, s amelyet Rousseau *Émile* című regényében írt le. [...]

Bertolt Brecht az epikureus Lucretius tankölteményéhez hozzáírt néhány sorában jóval élesebben és pontosabban fogalmaz: a legtöbb ember élete nemcsak küzdelem, hanem egymás ellen folytatott kölcsönös rablóhadjárat. [...] Az erőszakra Brecht azért olyan érzékeny, mert az emberi viszonyokban rejlő latens ellenségeskedést sejtí mőgötte. Univerzális háborút. Ebben a háborúban mindenki a vagyonra tör, mert csak akinek vagyona van, az lakik jól, az elégheti ki életszükségeit. A „bírásvágy“, melynek antropológiai értelmezését Marx Moses Hesstől vette, lassanként minden más vágyat elnémit és elnyom bennünk. Végül az ember saját testét, saját életét is magántulajdonának tekinti, melyhez minden körülmények között ragaszkodik. Mint ahogy minden olyan társadalomban, ahol működik az értéktörvény, elképzelhetetlen, hogy valaki egy árut csak úgy, minden ellenszolgáltatás nélkül átengedjen valaki másnak, az ember saját végességét sem hajlandó „ingyen“ elfogadni. [...] A számító polgár nem tudja elviselni azt a gondolatot, hogy egy tulajdonában lévő tárgyért ne kapjon cserébe semmi ellenértéket.

*Mindig járt nekünk valami azért, hogy éltünk,
Halálunkért hogyhogya nem kapunk semmit?*

-- kérdezi Brecht egyik, amerikai emigrációban írt költeményében.

A túlvilági élet reménye nemcsak egy boldogtalan evilági életet kompenzál, hanem az értéktörvény érvényét a halálra is kiterjeszti. Hogyan viselje el a halál

visszavonhatatlanságát az, akinek tartalmatlan és értelmetlen az élete? A vagyongyűjtés öncélú szenvedélye, a fogyasztás passzív láza nem ad értelmet semminek,

Míg a sztoikusok és epikureusok azt hitték, hogy elég a gondolkozó emberi szellemet végességünk értelméről felvilágosítani ahhoz, hogy semmibe vegye a halált, a marxista és humanista Brecht leszámol ezzel az illúzióval. Halálunkat akkor leszünk képesek mindnyájan elviselni, ha a társadalmi élet nem teszi többé az embereket egymás farkasaivá, s megszűnik a „bírásvágy“ egyeduralma. A sztoikus bölcsesség nyugodt szenvtelensége a mai társadalmi viszonyok között sokaknak aligha felel meg. Persze van, aki mégis ehhez folyamodik, ha nem képes másképp kivonni magát az ellentétek konkurrenciaharcából. Maga Brecht sem fogadja másképp saját halálát:

*... Jó ideje
nem félek a haláltól. Nekem
semmi sem hiányzik már, viszont
hiányzom én magam.
Most örülök, tudok örülni a
rigók dalának — így utánam is.*

— írja Brecht egyik utolsó versében.

Halálunk gondolatával megbarátkozni annyi, mint elviselni azt, hogy *utánunk* is élnek emberek, akik ugyanúgy örülnek az életnek, mint mi. Brecht a rigódalban foglalja össze a halála utáni jövőt. Mondhatják, hogy egy forradalmi marxistához talán az illett volna, hogy a munkásmozgalom jövőjébe vetett hittel viselje el a halálát. Brechtnek ez esetben így kellett volna fogalmaznia: „Most örülök, tudok örülni a / szocialista haladásnak — így utánam is.“ Csakhogy nem a leendő új, hanem az örök természet a kapocs a költő szubjektuma és a jövő között. Ez a gondolatkapcsolás a késői antik filozófusokéra emlékeztet. Ha a költő örülni tud a „rigók dalának — így utánam is“, akkor ez az önzetlen öröm az utána élőknek is szól, akik hallhatják majd a rigók dalát.

Halálunk gondolatával megbarátkozni azt is jelenti, hogy nem irigyeljük az utánunk jövők életét, legyűrjük ezt az érzést, mely szemmel láthatóan megnehezíti, hogy a jövő nemzedékekkel azonosulni tudjunk. A nemzedéki ellentétekben mindig az idősebbek egy árnyalatnyi irigysége is dolgozik a fiatalabbakkal szemben: a fájdalom, hogy a fiatalok éppen azt az utat járhatják végig, melyet az idősebbek elképzelték maguknak, és most le kell mondaniuk róla. Ehhez járul az is, hogy az idősebb generáció egyre kevésbé tudja gyermekei és unokái anyagi jövőjét biztosítani.

Azt hiszem, az élet végességét igazán elviselhetővé az az élmény teheti, ha az ember adni tud másoknak, ténylegesen segíteni tud másokon. Hogy élete és társadalmi tevékenysége során ezzel az élménnyel oly kevés ember találkozik, ez legalábbis részben halálfélelmükkel, végességükre vonatkozó mindenfajta gondolat elfojtásával magyarázható. Nem lenne igazságos moralizáló kritikával támadni mindazokra, akik, mivel munkájukban nem találnak tényleges és tartós kielégülést, hasztalan keresik életük értelmét a szabad idő nyújtotta fogyasztási lehetőségekben. Az efféle kritika helyett aktív segítségre van szükség, mely olyan viszonyokat teremt, amelyek közt mind többen lelik kedvüket abban, amit csinálnak. Az élet végessége csak így fogadható el, sőt mi több, csak így tekinthető az érdemes élet szükséges feltételének.

A test fiziológiai funkcióinak művi meghosszabbítása ezért tűnik számomra nem éppen erkölcsösnek. Semmiképp sem az elmebetegekre gondolok, akik torzan, ha-

misán érzékelik környezetüket, mégis van némi minimális kapcsolatuk hozzátartozóikkal, ápolóikkal. Ők sem zárhatók ki az emberi interszubjektivitásból, mint ahogy mi is beletartozunk az ő világukba. Nincs orvos, aki el tudná dönteni, vajon egy súlyos (pillanatnyilag talán gyógyíthatatlannak tűnő) elmebeteg élete végleg elvesztette-e számunkra való értelmét, visszavonhatatlanul bezárkózott-e saját elszigetelt világába. Nincs érv, mely az euthanasiát igazolná. Aligha mulasztható el egy embert megillető orvosi segítség (gyógyszerral való ellátás) csak azzal az indokolással, hogy az illető úgyszólván súlyos elmebeteg.

Ezzel szemben kimondanám: legyen a halálos betegnek joga ahhoz, hogy tárgyilagosan szembenézhesen saját állapotával. Bizonyos esetekben, ha ez a beteg gyógyulását szolgálja, el tudom képzelni, hogy korlátozhatják az információszolgáltatást, vagy azt a beteg feltételezett hír-állóképességéhez igazítják. Az elvhez azonban ragaszkodnék: minden felnőtt embernek joga van ahhoz, hogy tudatosan távozzék az életből. Ha eddigi életét üresnek érzi is, nem lehetetlen, hogy még mindig van egy „húzása“, mellyel értelmet adhat az életének (halálának). Mondjuk, talán másképp viselkedik a hozzá közel álló emberekkel. Olyan esély ez, amit elszalasztana, ha nem volna a közeledő vég tudatában. Hivatkozhatunk bármire, emberségéhez való jogából semmizük ki a halálos beteget, ha nem világosítjuk fel valódi állapotáról.

Az élet emberi közösségekre és emberi kapcsolatokra épül, a halál — búcsú mindettől. Civilizációkban, ahol az ember klinikákon, menhelyeken, oxigénsátrak alatt haldoklik, ez a búcsú különösen kegyetlen. Az orvosoknak és az ápolószemélyzetnek nincs elég idejük és idegük, hogy a haldoklóval külön is foglalkozzanak, szóbaálljanak vele, s így könnyítsék meg számára a búcsúzást. A hozzátartozók és barátok pedig inkább visszavonulnak, nem szívesen szembesülnek újra és újra „saját“ halálukkal. A friss kutatások is azt mutatják, milyen sokszínű és bonyolult ez a távozás az emberi világból. Hozzátartozó, barát, lelki és testi ápolószemélyzet csak úgy tud feladatával megbirkózni, ha vállalja a kölcsönös egymásrautaltságot. De ehhez előbb nekik is meg kell barátkozniuk saját végességük tudatával.

Aradi József fordítása

A Merkur 1972. 5. számában megjelent tanulmány rövidített szövege.

Kazinczy Gábor: Agresszor

